

Miroslav Pekník a kolektív: Pohfady na slovenskú politiku po roku 1989, I-II. Bratislava, Ústav politických vied SAV, VEDA Vydavateľstvo SAV, 2016, 1214 p.

„A történelem interpretációja mindig része a kulturális hegemóniáért folytatott harcnak, akár a győzedelmes februárról, akár a győzedelmes novemberről van szó.” (Ladislav Hohoš, I. kötet, 347. p.)

Szó szerint nehéz, két vaskos kötetbe foglalt tanulmánygyűjteményről szólnak a következő sorok. Előszavában a szerkesztő, Miroslav Pekník azt írja, hogy vannak könyvek, amelyek aránylag gyorsan keletkeznek, de vannak olyanok is, amelyek hosszan, több szakaszban íródnak, mint például ez is. Nem csoda, hiszen az első kötet 645 oldalas, a másik 564. Mondhatni, egy könyvben több könyv van, hiszen rögtön az első tanulmány, amelyet Miroslav Pekník írt, 295 oldalas, de van még ennél is hosszabb, mégpedig Ivan Lалуháé, amely 420 oldalasra sikeredett. Folytatva a számszerű megközelítést: a két kötetben 30 szerző szerepel (nem irigylem a szerkesztőt, mert ennyi embert összefogni és beszerezni tőlük az írásait, bizony sziszifuszi munka lehetett). A szerzők javarészt politológusok, de van köztük történész, filozófus, szociológus, jogász és közgazdász is. Közülük többen aktív részesei voltak a ma már történelemnek minősülő gyengéd forradalomnak és az azt követő, a könyvben is tárgyalt eseményeknek.

Az első kötetben 11 tanulmány van. Ezek két nagy téma köré csoportosulnak: az egyik 1989. november 17. és az azt követő események, a másik az azt követő események közül is elsődlegesen a Szlovák Köztársaság megalkulása 1993. január elsején.

A bevezető tanulmányt Miroslav Pekník írta *A szlovák politika változásai* címmel. 1989 novemberétől az 1994-es parlamenti választásokig követi nagyon részletesen a politikai élet alakulását, bőséges forrásanyagra, köztük a kulcsszereplők korabeli sajtóban való megnyilatkozásaira alapozva. Ez sokkal munkaigényesebb, mint az „elbeszélte történelem” mód-

szere, viszont nem ad lehetőséget a múltat elferdítő emlékezésre, ami az oral historynál ha nem is mindig szándékosan, de azért előfordulhat. A korabeli médiában megjelent tartalmakat viszont utólag nem lehet kiradírozni vagy átírni. A szerző aprólékos munkával nyomon követi a történelmi eseményeket és szereplőik ténykedését, ugyanakkor tüzetesen foglalkozik a „menet közben” felbukkanó új jelenségek eredetének körülményeivel, ami azért fontos, mert ezek közül a jelenségek közül némelyek később olyan problémákká tornyosultak, amelyek megoldása a mai napig húzódik. Ilyen például a nemzetiségi kérdés is, amelynek fontosságát a VPN (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) sok egyébhez hasonlóan alulértékelt. E tekintetben az 1990. január harmadikán sugárzott *Stúdió Dialóg* nevű tévéműsor volt a gyutacs, amely fellobbantotta a lángot (22. p).

A következő tanulmány szerzője, Oskar Krejčí a *Titokzatos novemberről* értekezik. Szerinte a novemberi eseményeket utólag három elmélettel próbálják magyarázni. Az első a „hősök legendája”, mely szerint az események hősei „a bátor egyetemisták, akik a maroknyi disszidens vezetésével bevették a vérszomjas ŠTB-tisztek és a kommunista párt karrieristái által őrzött barikádokat”. A második az „összeesküvés-elmélet”, mely szerint a titkosszolgálatok „hozták össze” a gyengéd forradalmat. A harmadik a „törvényszerű változások” elmélete (306. p.). Krejčí tagadja az első kettőt. Szerinte a bürokrata szocializmus sorsa nem 1989. november 17-én dőlt el, hanem sokkal korábban, még 1988 végén, vagyis a diákok és a disszidensek már nyitott kapukat döngettek, az ügynökhálózatok pedig nem rendelkeztek olyan kapacitásokkal, amelyek lehetővé tették volna egy ilyen nagyméretű társadalmi átalakulás levezénylését. Krejčí szerint két törvényszerű ok vezetett a szocializmus bukásához. Az antropológiai ok a leegyszerűsített marxista emberideálban keresendő, amely ellentétben áll a valósággal. „Az ember személyiségének nagy részét az öröklődés határozza meg, és az átalakulás sokkal lassúbb és tovább tart, mint azt az említett

koncepció feltételezte. Az altruizmus sokkal ritkább, mint azt a humanisták vagy a felvilágosodottság képviselői hitték. S mivel a dolgozók nem váltak a kollektív javak felelősségteljes kezelőivé, a közös javak kezelését az állami bürokrácia vette át.” Eltűnt a kezdeti lelkesedés és alkotókedv, maradt a hitevesztettség, a bizalmatlanság, s ilyen potenciállal csak veszteni lehet. A szocializmus bukásának második oka geopolitikai, ugyanis „az összes szocialista államnak szüksége volt reformokra, s az egész Kelet-Európában zajló változásokból a kicsike Csehszlovákia sem maradhatott ki, nem válhatott a bürokrata szocializmus skanzenévé. Kezdetben még maga az ellenzék sem sejtette, hogy milyen mélységes válságban van a rendszer és milyen gyenge nemzetközi háttérrel rendelkezik. A gyengéd forradalom alapvető jellemzése egyszerű: az ellenzék dialógust akart, és helyette hatalmat kapott. November 17. után a hatalom az utcán hevert. A kommunista párt és az állam vezetése felbomlott – legalábbis elvesztette a politikai események irányításának vagy befolyásolásának képességét. Az ellenzék viszont hamar alkalmazkodott a helyzethez, és magához vette a hatalmat” (311–312. p.).

Ol'ga Plávková egy 2003-ban és egy 2004-ben készített közvélemény-kutatás eredményein keresztül mutatja be, milyen volt a novemberi események – néhány évvel későbbi – megítélése. Ezekből kiderül, hogy a megkérdezettek 46,5%-a szimpatizált az akkori történetekkel, ebből 11,4% aktívan, 35,1% pedig csendes támogatóként. A megkérdezettek 12,6% közömbös volt, 10,2% ellenezte az eseményeket. A megkérdezettek csaknem egyharmada viszont nem tudott véleményt nyilvánítani, mert az események idején még túl fiatal volt, külföldön tartózkodott stb. (341. p.). November legnagyobb hozadékának azt tekintették, hogy megerősödött az embernek a saját életével szembeni felelőssége (73,4%). A megkérdezettek 71,4%-a a szabadságot és demokráciát tartotta a legfontosabb eredménynek, 67,6%-uk azt, hogy megnőtt a munka becsülete, 66,6%-uk a magántulajdon iránti tisztelet újjáéledését, 48,5%-uk a humanizmus elmélyülését, 48,3%-uk azt, hogy a tehetségesek és a dolgozók több esélyhez jut-

nak, 35,4%-uk a teljesítmény és képességek igazságosabb jutalmazását, 17,1%-uk pedig azt, hogy a politika és a politikusok az emberek érdekeit követik (344. p.). S mit vártak novembertől? Leginkább: demokráciát és szabadságot (81,6%), az életszínvonal emelkedését (76,9%), a nyugati országok életszínvonalához való közeledést (69,4%), a korábban elkobzott tulajdon visszaszolgáltatását (49,3%). Az EU-tagságban a megkérdezettek 37,3%-a reménykedett, a NATO-tagságban 22,6%-uk. 31,9%-uk számolt az önálló Szlovák Köztársaság létrejöttével (347. p.). Ol'ga Plávková a másik kötetben is szerepel egy írással, amelyben a parlamenti választások eredményeit összegzi az 1990-es első szabad választásoktól egészen a 2012-es parlamenti választásokig.

A következő szerző, Ladislav Hohoš a szlovák államiság alakulásának történelmi összefüggéseit és a jelenkori Szlovákiával kapcsolatos, elsősorban az *A szlovák társadalom fejlődésének stratégiái 2020-ig* dokumentumban felvázolt gazdasági víziókat fejtegeti. Az utóbbival kapcsolatban kockázatosnak tartja az autópárra vetett bizalmat. Szerinte nem az olaj, hanem a víz a közeljövő stratégiai tényezője. „Az egyes országok az ökológiai neokolonializmus, a víz- és termőföldmaffia manipulációjának céltáblájává fognak válni, vagy már most is azok. A kiváló víz- és talajkapacitásokkal rendelkező Szlovákia lassan, de biztosan a manipulált országok közé kerül. (...) A vízzel kapcsolatos beruházások stratégiája Szlovákia bel- és külpolitikájának metszetét képezi, akár tudatosítjuk ezt, akár nem. A kérdés, hogy képesek vagyunk-e ezt a lehetőséget kihasználni vagy egyszerűen egyoldalúan elveszítjük.” (387. p.) Írása végén Hohoš visszatér a szlovák államiság kérdéséhez, mégpedig elutasítva azt a nézőpontot, mely szerint a globalizáció időszakában nincs szükség nemzetállamokra. Ehhez a következőket fűzi: „Szlovákia jövője összekapcsolódik az európai integráció elmélyítésével, de nemcsak a közös fizetőeszköz tekintetében.” Azonban: „néhány politikusok kijelentései, melyek szerint a multikulturalizmus már idejétmúlt, mely nézetek meggondolatlanul nemrégiben Szlovákiában is elhangzottak, ellentmondanak bolygónk

civilizációja alapkérdésének, amely a különböző modernitásokkal való együttélésről való megbékélés. Amennyiben erre nem vagyunk képesek, csak egy alternatíva van, a világháború.” (388. p.).

Az első kötetben van két memoárjellegű rövidebb írás is. Az egyikben Vojtech Čelko a prágai Szlovák Ház (Dom slovenskej kultúry) 1989-es tevékenységét ismerteti, a másikban Milan Čič emlékezik a novemberi követő eseményekre. November után ő volt az első szlovák kormányfő, 1992-ben a föderális csehszlovák kormány, az ún. nemzeti egyetértés kormánya alelnöke, s egészen 2012-ben bekövetkezett haláláig politikailag aktív volt. Írása rövid, de tanulságos. Azzal indít, hogy 1989 novemberével kapcsolatban sok a félretájékoztatás, vannak, akik a saját véleményüket akarják tényként eladni, és ignorálják azoknak a tevékenységét, akik a novemberi eszmék valóra váltásán tevékenykedtek. Az akkori kormány tevékenységét is alulértékelik, pedig „gyors kormányalakítás nélkül, és a kormányprogram azonnali elkészítése és elfogadása nélkül novemberi belepte volna a decemberi hó” (330. p.). Felsorolja a legfontosabb területeket, amelyekkel a kormány foglalkozott, ugyanakkor megjegyzi, hogy maga sem sejtette, mennyi problémával és ellentmondással kell majd szembenézni. Az emberek is tele voltak elvárásokkal, problémamentes életet képzeltek el maguknak, csak hogy a szabadságnak és a demokráciának ára is volt. „Ami engem személyesen is bánt, az az erkölcsi hanyatlás, a neurózisok, a társadalmi feszültség, az emberi viszonyok megtépázása, az önzés, profitéhség és a mindenáron való erőszak. Elveszett a biztonság, a tapintatosság, amit az idősebb nemzedékek természetesen tartottak. Az élet változás, de előfordul, hogy nem mindig azonnal és nem mindig jó irányban.” (330. p.).

A novemberi eseményektől 1993-ig terjedő történésekhez kötődik Eleonóra Petrovičová és Peter Pollák tanulmánya, amely a nemzeti egyetértés kormányáról szól, arról, amelynek az előbb említett Milan Čič volt az alelnöke. Ismertetik a kormány létrejöttének nem könnyű folyamatát (hiszen a VPN perszónálisan nem volt felkészülve egy kormány fel-

állítására, ezért is állított volt kommunista jelölteket, aminek köszönhetően megnyerte a választásokat az egyébként esélyes Kereszténydemokrata Mozgalommal – KDH – szemben), majd áttekintik a kormány egyes feladatköréit és tevékenységét. Írások végén leszögezik, hogy ez a kormány pozitív értelemben íródott be az újkori szlovák történelembe, mert teljesítette a feladatát, ami nem mondható el az összes azt követő kormányról (426. p.).

A kötet második nagy témakörét, a Szlovák Köztársaság létrejöttét, Ivan Luluha nagylélegzetű tanulmánya, vagy mondhatni monográfiája vezeti be *A Szlovák Köztársaság 1993-as létrejöttének kiindulópontjai és útjai. A föderációtól az önálló Szlovák és Cseh Köztársaságok létrejöttéig* címmel. A kötet egy másik szerzője, Svetozár Krno szerint 1993. január elsejéhez a mai napig kétféleképpen viszonyulnak az emberek: vagy azt mondják, hogy létrejött az önálló Szlovákia, vagy pedig azt, hogy felbomlott Csehszlovákia (teszem hozzá, ez a félig üres vagy félig teli pohár esete). Luluha is így látja: „Vannak körök – és főleg olyan cselekvők, akiknek nem jött be a számításuk –, akik a mai napig megkérdőjelezzik a Szlovák Köztársaság létrejöttét. Ahogy mondani szokás, eső után köpönyeg. Némely kételyek azonban nem csupán nosztalgiából születtek, hanem az állam létrejöttének aktuálisával és az alapítóival szembeni támadás jelként. (...) A demokratikus szlovák állam létrejöttével rehabilitáltuk magunkat önmagunkkal és a történelmünkkel szemben. Megmutattuk magunkat mint államalkotó nemzet. Hasonlóan Európa nemzeteinek abszolút többségéhez, még ha kicsit később is.” (547. p.).

A következő tanulmányban Vladimír Srb a két ország szétválásának legitimitásáról ír, majd Zdeněk Veselý a két utódállam viszonyának alakulását boncolgatja egészen 2009-ig.

Az első kötet utolsó tanulmánya Peter Dinuš tollából a november utáni politikai gondolkodás alapáramlatairól szól, a jobboldal-baloldal dichotómiából kiindulva. A szerző leginkább a jobboldal jellemzésével foglalkozik. A jobboldalra a „kommunizmus” kategorikus elutasítása volt jellemző, s a kommunizmusnak mint totalitárius ideológiának a náciizmus mellé sorolása. Már a novemberi esemé-

nyek idején elkezdődött az emberek kategorizálása. A jobboldali antikommunisták magukat tartották a demokrácia és szabadság képviselőinek, a többieket meg öreg struktúráknak, az új rendszerre nézve veszélyes poszttotalitáris maradványoknak bélyegezték. A gazdaság terén a sokkterápiát hirdették, az 1992-es szlovák alkotmányt a szlovák szeparatizmus jelének tartották, a gazdasági és jogi szféra átalakításánál kritikátlanul követték az amerikai példát, és elutasították az európai szociális piacgazdaság modelljét (589. p.). Dinuš szerint törvényszerű, hogy manapság egyre nagyobb igény van Marx kapitalizmus-diskurzusára, már csak a dolgok valós megnevezése miatt is, hiszen a valóság lényegét olyan kifejezésekkel szokás kendőzni, mint a „szabadság és demokrácia”, illetve a „piacgazdaság” (599. p.). A kapitalizmus kritikája magában hordozza az új alternatívák vízióját.

A második kötetben 19 tanulmány kapott helyet. Jozef Beňa Az *alkotmány 20 éves története* című írásában 1998. július 14-től 2010-ig követi nagyon alaposan a szlovák alkotmány változásait, a jelzett időszakban összesen tízet. Peter Horváth és Pavol Juhás az *A Szlovák Köztársaság elnöke* című tanulmányukban részletesen ismertetik az államelnök jogköreit.

Svetozár Krno és Marcela Slobodníková *Szlovákia politikai pártjai és mozgalmi* című írásukban a szlovákiai pártstruktúrák fő fejlődési vonalait tárgyalják Stein Rokkan, S.M. Lipset, Arend Lijphart és Klaus von Beyme politikai törésvonal-elméleteiből kiindulva. Részletesen foglalkoznak az egyes politikai mozgalmak és pártok létrejöttének körülményeivel, beleértve a Független Magyar Kezdeményezést, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat és az Együttélést. A társadalmi átalakulás kezdetén a politikai törésvonal a „volt állampárt és az összes többi között húzódott. Az 1990 júniusában lezajlott választások elsősorban a kommunista párt elleni referendumként értelmezhetők, s csak másodsorban a hatalomért folytatott harcként a nem kommunista politikai alakulatok között. Ugyanis a VPN és a KDH is deklarálták, hogy ők a kommunista párttal versenyeznek. Azonban a VPN, amelynek azután tavasszal csökkenni kezdtek

a preferenciái, végül paradox módon annak köszönhetően is nyerte meg akkora előnnyel a választásokat, hogy a választási listája elejére volt kommunistákat jelölt. A hagyományos jobboldal-baloldal törésvonal csak később kristályosodott ki” (74. p.). A tanulmány végigköveti ezt a későbbi időszakot is, egészen a 2012-es parlamenti választásokig, majd a fő törésvonalak mentén kialakult párttopológiákkal zárul. A fő törésvonalak a következők: az egyik a társadalmi-gazdasági törésvonal, amit az állam-egyház törésvonal keresztesz, a másik pedig a posztkommunizmus-antikommunizmus és az azt keresztező modernizmus-tradicionális törésvonal (108–109. p.).

Marcela Gbúrová a demokrácia és a párturalom kapcsolatáról írott tanulmányában abból indul ki, hogy az ország lakossága egyre kevésbé érdeklődik a közügyek iránt, amit az is bizonyít, hogy egyre kevesebben szavaznak, legyen szó bármilyen választásokról. Szerinte ennek egyik oka a pártokráciának nevezett jelenség, azaz párturalom, amikor is a pártdekeket a társadalmi érdekek fölé helyezik. (130. p.) Ezt elkerülendő a szlovákiai pártrendszer reformjára lenne szükség; ennek öt lépését vázolja fel a szerző, ahhoz viszont, hogy ezeket meg lehessen lépni, szükségesnek tartja a választási rendszer reformját is. Szerinte a kombinált választási modell lenne a legmegfelelőbb (mint például Magyarországon), amelyben benne foglaltatnak mind a többségi elven alapuló, mind az arányos képviselet elvén alapuló modellek elemei. (140. p.).

Juraj Marušák írása is a szlovákiai politikai pártokról szól, de ő az unióba való belépés előtt és után, egészen a 2013-ig terjedő időszakban foglalkozik az egyes pártok uniós attitűdjeivel, illetve azok változásaival.

Norbert Kmeť az 1993 utáni szlovák–cseh kapcsolatokról ír nagyon részletesen. Ezek a kapcsolatok valamennyi érintett szerint intenzívek, kiválóak vagy átlagon felüliek, s minden szinten, kezdve a két ország lakosságától egészen a legfelső képviselőkig természetesen tartják, hogy ez így van. (220. p.)

Jozef Schwartz az 1989–1993 közötti időszak szlovák–magyar kapcsolatait elemzi. Ezen kapcsolatok alakulását a kezdetektől fogva meghatározták a következő kérdésekre

adott válaszok: „A szlovák és magyar fél milyen mértékben respektálta az európai civilizáció alapvető értékeit? Képes volt-e a magyar fél pozitív értelemben túllépni a történelmileg beágyazott nagy nemzet-tudaton, amelyet kellő adag sovinizmus kísért, és képes volt-e respektálni a szlovák nemzet önállóságát és egyenjogúságát annak ellenére, hogy az utóbbi hosszú ideig nem rendelkezett saját állammal? Képes volt-e a szlovák fél túllépni a szűk nemzeti nézőpontra és a történelmi kisebbség érzésén, amit ódivatú viselkedéssel kompenzált?” (221. p.). A jelzett időszak szlovák–magyar államközi kapcsolatokat mindenképpen befolyásolta az is, hogy a magyar diplomáciának már hosszú tapasztalata volt a nemzeti-állami érdekek érvényesítésében, míg a szlovák diplomácia egyenesen a mélypontról indult. Ugyanakkor a kölcsönös jó viszonyhoz szükséges, hogy mindkét fél feladja szűk nemzeti nézőpontját, és mindkét ország a saját polgárai komplex életfeltételeinek (beleértve a nemzeti lét feltételeit is) javítására összpontosítson, a nemzetiségükre való tekintet nélkül. (255. p.)

Zuzana Poláčková a Szlovákiában élő kisebbségek problematikáját vizsgálja nemzetközi kontextusban, főleg a nemzetiségi jogok területén keresztül. Szerinte ezen problémakörök kezelése és megoldása nagymértékben az EU fejlődésének függvénye, másrészt a belpolitikai demokrácia fejlődése is befolyásolja. A szlovák szakembereknek aktívabban részt kell venniük e folyamatok elemzésében, mert „az európaivá válás nem egyoldalú folyamat: nemcsak azt jelenti, hogy az EU befolyásolja az SZK problémáinak megoldását, hanem ellenkező irányban is működik, lentől felfelé: tehát e kérdések megoldása tekintetében az innovatív szlovák projektek hatásának figyelembevételét is jelenti európai viszonylatban” (274. p.).

Számomra különösen érdekes Mojmír Benža és Michal Kaľavský *Nemzeti identitás, államidentitás és európai identitás* c. tanulmánya. A szerzők egyebek mellett a felsorolt identitások egymáshoz való viszonyát, egymásra épülésének „rendjét” boncolgatva arra a következtetésre jutnak, hogy mindig a polgári identitás/államidentitás kellene, hogy az

első legyen. Ugyanakkor: „a modern demokratikus államban a nemzeti, polgári és európai identitás ilyen elrendeződése nem jelentheti azt, hogy bármelyiknek is kisebb, alacsonyabb értéke van, mint a másik kettőnek. Mindhárom értéket kell, hogy jelentsen a társadalom számára, fejlesztésre és védelemre szoruló pozitív értékeket.” (324. p.).

Ebben a kötetben kaptak helyet az egyes politikai ágazatokkal foglalkozó tanulmányok is: Peter Juza Szlovákia külpolitikájával, František Škvrnda az ország biztonságpolitikai aspektusaival, Milan Šikula az önálló Szlovákia gazdasági fejlődésével, Stanislav Mičev az 1989 és 2012 közötti kultúrpolitikával, Milena Sokolová az egyházpolitikai szférával, Ivan Dubnička pedig a környezetvédelem területén tett lépésekkel foglalkozik. A tanulmányoknak ebbe a csoportjába tartozik Ľuboš Bláha írása *Szlovákia és a szociális állam kérdése* címmel.

Az utolsó két írást az előző kötet végén szereplő Dinuš-tanulmánnyal együtt az egész terjedelmes mű befejező üzeneteként is értelmezhetjük. Jozef Lysý politikai reflexiójában arról értekezik, hogy manapság az individualizáció elterjedését és a társadalom intézményének oly mértékű erózióját tapasztalhatjuk, mint 200 évvel ezelőtt, amikor elkezdődött a modernizáció. Gyengül az állam és a közsféra, a jelen helyzet a bizonytalanság helyzete (470. p.). „A közeljövő nagy problémájává válhat a lakosság történelmi tudatának gyengülése, ami oda vezethet, hogy felbomlanak a társadalmat összetartó erők.” (480. p.) Amennyiben nem sikerül átadni értékeinket és szabadságainkat a következő nemzedéknek – Bertalanffy szavaival élve – visszafordíthatatlan és hosszú távú következményekkel járó mentecídium (tudatgyilkolás – LZS) tanúi leszünk. Egyelőre még dacol a történelmi emlékezetünk, de a pszichológiai manipuláció a megváltoztatására törekszik. (482. p.).

Kristína Šabíková a jövő lehetséges forgatókönyveiről elmélkedik. Az elmúlt évtizedek vezérmotívuma a szabadság volt. A 2008-as gazdasági válság azonban ráébreszthetett bennünket arra, hogy a szabadság mint a neoliberalizmus domináns kategóriája, ábránd. S bár korábban arról próbáltak bennünket meggyőzni, hogy a fejlődés a kapitalizmussal véget

ér, nincs tovább, nincs több alternatíva, úgy tűnik, mégis kell, hogy legyen. Ezen alternatívák keresésében a szlovákiai tudományos műhelyek újra leporolják Marx műveit. (495. p.) A szerző szerint a fő probléma nem a társadalmi egyenlőtlenségben rejlik, mert az teljes mértékben nem küszöbölhető ki, hanem abban, hogy ez az egyenlőtlenség hatalmas méreteket öltött nálunk is. A néhány ember kezében koncentrált hatalmas vagyon azt is jelenti, hogy a politikai hatalom is az ő kezükben van. Épp ezért a liberális demokrácia alaptétele, miszerint mindenki szava/szavazata egyformán számít, a globális kapitalizmus erájában már nem érvényesülhet. A nemzetállamok szintjén már hosszabb ideje tapasztalható, hogy a lakosság elvesztette a kormányok, sőt egészében véve a politika iránti bizalmát. Globálisan érvényes, hogy egyre erősebben érzékelik: a világot nem a kormányok és a politikusok irányítják, hanem a pénzügyi lobbik. A média, amely az esetek többségében magánkézben van, többé már nem a demokrácia őrzője, hanem a közvélemény antidemokratikus manipulációjának eszköze. (497. p.) Šabíková a megoldást a gazdasági demokrácia növelésében, a közvetlen demokráciában, illetve a polgárok magasabb fokú politikai részvételében látja, ami azonban pillanatnyilag elég problematikus, épp azért, mert a fentebb említett okok miatt az embereket nem érdekli a politikai részvétel. (499. p.)

Mindkét kötet végén található névmutató és az egyes tanulmányok angol nyelvű összefoglalása.

Lampl Zsuzsanna

Vladimír Srb: Proměny politických systémů Evropských mikrostátů. Praha, Machiavelli Press, 2017, 291 p.

A cseh nyelven megjelent kötet egy méltatlanul mellőzött problémakörrel foglalkozik. Az Európai Unió ugyanis nemcsak nagy államokból áll, hanem egészen kicsikből is. Az ő tagsági viszonyuk ugyan gyakran eltér az úgynevezett nagyokétól, ám az unió jelenéről és jövőjéről történő gondolkodás és viták során hiba

elfelejtkezni róluk. A szerző ezt a hibát igyekszik helyre ütni. A tanulmány sorolja azokat az elméleteket, amelyek megadják, mi tekinthető törpeállamnak.

A szerző állítása szerint a kicsik több kérdésben jelentős szerepet játszanak az EU életében, és jó néhány döntésére is hatással vannak. De azt is hozzátehetjük, hogy a kicsiknek, az úgynevezett törpeállamoknak is lehetnek, sőt bizonyára vannak is olyan tapasztalataik, sajátos ismereteik, tudásuk, amelyek értékesek lehetnek a többiek számára. Megjegyezhetjük, hogy ez a szempont csak akkor válik fontossá, ha az Európai Unióra nem csupán a hatalom és érdekek szemüvegén keresztül tekintünk, hanem a fejlődés fő motorját jelentő ismereteken és tudásén.

A mikroállamok ugyanúgy értékes részei Európának, mint a nagyobbak. Csak azt kellene tudatosítanunk, hogy egyes átvehető és hasznosítható sajátosságok nem a nagyságtól függenek, hanem a helyiek eredeti gondolataitól, megismételhetetlen egyedi adottságaiktól. Éppen ezekre volna érdemes odafigyelnünk.

Az egészen kis államok keletkezése és fennmaradása is olyan kérdés, amely minden valamivel nagyobb, de nagyhatalomnak nem számító tagállam számára érdekes lehet, s nemkülönben, hogy milyen módon érik el céljaikat az Európai Unión belül, hiszen a nagyobbakhoz hasonló képviselőjük nincsen az EU szerveiben. Nekik más utakat kell keresniük. Ezek alapos és részletes megismerése, esetleg bejárása kiterjesztheti azoknak a módozatoknak a körét, amelyekkel saját elképzeléseiknek próbálnak érvényt szerezni. Nem szégyen a kisebbektől tanulni, főként ha az ember maga sem túl nagy.

Vladimír Srb mindenekelőtt David Easton és Niklas Luhmann, továbbá Giovanni Sartori és Arend Lijphart szempontjai alapján elemez és értékeli. De azzal kezd, hogy ezek az államok keletkezésüket tekintve abból a korból származnak, amikor Európa egy része még kis államokból állt. Egy részük mindmáig megőrizte államiságát és így vagy úgy integrálódott napjaink struktúráiba. Ugyanakkor középkori vonásaik több elemét is megtartották. Például monarchikus berendezkedésüket. De akad

köztük köztársaság is. Ám ebben az esetben is megmaradt a középkor politikai elképzeléseinek néhány eleme. A szerző azonban nemcsak statikusan vizsgálódik. Dinamikusan, tehát változásában vizsgálja az egyes törpeállamokat, azaz igyekszik bemutatni mindazokat a fontos változásokat, amelyek végbementek a vizsgált országok politikai rendszereiben. A huszadik század viharai és az Európai Unió megszületésének folyamata az ő politikai életpályáját sem hagyta érintetlenül.

A szerző a sorba veszi őket, és államról államra halad. Mindegyiküket külön fejezetben mutatja be, nevezetesen a Vatikán, San Marino, Andorra, Monaco és Liechtenstein politikai rendszerét. Majd két teljes jogú EU-tagállamát is, Luxemburgét és Máltáét. Mindegyiküknél a sajátosságaira helyezi a hangsúlyt, tehát az olvasó világosan láthatja a köztük meglévő nem kis különbségeket. Részletesen bemutatja, hogyan működnek azok, amelyek államformája monarchia. Közben nem feledkezik el az államközi kapcsolataikról sem. Ezekkel az államokkal kapcsolatban annyi mítosz, történet él az európai, sőt az egész világ közvéleményében, mindegyiknél a bulvársajtónak köszönhetően, hogy nem árt pontos ismeretekre szert tenni arról, milyen hatáskörei vannak például Monaco uralkodójának, vagy éppen a pápának. Milyen a politikai döntéshozatal az Európai Uniónak az egy polgárra eső GDP tekintetében leggazdagabb rendes tagállamában, Luxemburgban, és hogyan működik az ország pártrendszere. Vagy miként billent meg az alkotmányos monarchia a még gazdagabb Liechtensteinben, még hozzá a nép támogatásával. Az összehasonlítás kedvéért ez 2009-ben 139 100 dollár volt Liechtensteinben, 2016-ban 102 000 dollár volt Luxemburgban, az Európai Unió átlaga pedig 39 200 dollár volt. De a többi állam sem áll rosszul az egy Málta kivételével. Egyszerűen gazdasági befolyásuk méretükénél jóval nagyobb.

Politikai befolyásukról nem is beszélve. Az Európai Unió érvényes szabályai szerint a két rendes tag, Málta és Luxemburg jelentősen felülreprezentáltak az unió szerveiben. Arról nem is beszélve, hogy az Európai Bizottság elnöke jelenleg luxemburgi politikus.

A szerző arról a szempontról sem feledkezik meg, hogy milyen a mikroállamok egymáshoz fűződő kapcsolata, így azt a kérdést is megvizsgálja, hogy miként működnek együtt a törpeállamok, hogyan koordinálják lépéseiket. Elemzi fontosabb találkozóikat, és az azokon született egyezségeiket.

A szerző szerint az a törpeállamok együttműködése túlmutat az Európai Unión, sőt a politikán is. Még közös sportrendezvényük is van, amelybe Ciprust és Izlandot is bekapcsolták. Itt tehát nemcsak közös érdekekről, hanem nyilvánvalóan egyfajta sajátos csoportidentitásról is szó van. A kicsik, ha összefognak, nem is olyan kicsik, s közben többen a nagyság nyomása és a nagy állam túlhatalma nélkül őrizhetik meg államaikban azt az otthonosságot, ami csak kisebb emberi csoportokban létezhet. A kicsiséggel együtt járó érdekesség, különlegesség kulturális és turisztikai vonzerejéről, sajátos adózási lehetőségeiről nem is beszélve. A tanulmány emellett egyenként is bemutatja, miként próbálják elérni céljait.

A kötet témájának jelentősége sokkal nagyobb, mint amekkora érdeklődés övezi napjainkban. A tanulmány színvonala és a téma fontossága okán mindenkinek ajánljuk, akit a sajtóhíreknél mélyebben érdekel az Európai Unió.

Öllös László

Kovács László: Márka és márkanév (Márkanévkutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások). Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2017, 358 p.

Kovács László márkanévekről szóló kiadványa magyar nyelven egyedülálló, hisz a márkákkal foglalkozó szakirodalom Magyarországon főként a marketing és gazdaságtudomány szemszögéből közelíti meg a témát, míg jelen szerző nyelv-tudományi módszerek alkalmazásával vizsgálja a márkák és márkanévek összefüggéseit. A szerző az előszóban így ír erről: „Jelen kötet célja, hogy – magyar nyelven elsőként – bemutassa, milyen (alkalmazott) nyelvészeti eszközök milyen formában használhatóak a

márkák és a márkanevek vizsgálatában és hogy a(z) (alkalmazott) nyelvtudomány mivel tud hozzájárulni egyrészt a márkák pontosabb megismeréséhez, másrészt a márkák értékének növeléséhez.” (9. p.)

A Bevezetés című, első fejezetben a szerző a márkák és márkanevek kutatásának aktualitását hangsúlyozza, majd kiemeli annak interdiszciplináris jellegét. A témával ugyanis a gazdaságtudomány (azon belül a marketingtudomány) mellett a jogtudomány is foglalkozik – véleménye szerint a nyelvtudomány szempontjaival kiegészülve hasznos új felismerések tehetők a márkák és márkanevek kutatásában. A kötet céljait konkretizálva a szerző a következő témakörök körbejárását vetíti előre:

1. „A márkakutatás és a(z) alkalmazott nyelvészeti kutatások kapcsolódási pontjainak bemutatása (...)

2. A márkanevek komplex rendszerezési lehetőségeinek bemutatása (...)

3. Márkanevek kognitív reprezentációjának vizsgálata (...)

4. Márkaasszociációk vizsgálatának módszertani útmutatója (...)

5. Kutatási perspektívák felmutatása” (17–19. p.)

A bevezető fejezet további részeiben a szerző ismerteti a kötet felépítését, illetve bemutatja a kötet módszertani megközelítését, melyet *kommendatív* (javasló) megközelítésnek nevez.

A kötet második fejezete – *A márka szerepe a gazdaságban* (23–44. p.) – a márkákat gazdasági szempontból mutatja be, így mutat rá azok gazdasági kontextusának fontosságára, miközben a bőséges nemzetközi szakirodalom jól áttekinthető összefoglalását adja. Elsőként a termékek és márkák fogalmát tisztázza, majd a márkák fajtáit és tulajdonságait mutatja be különböző megközelítések alapján. A szerző kitér még a márkaérték vizsgálatának lehetőségeire, illetve a márkák szerepére a fogyasztói társadalomban. Kovács a márkanév marketing szempontból való vizsgálati lehetőségeinek vázolását a márkák és márkanevek történeti szempontú bemutatásával kezdi, majd a márkanévadás gyakorlatára tér ki. A gazdasági megközelítés után a kötet következő fejezeteiben a nyelvészeti szem-

pont érvényesül, a márkaneveket mint nyelvi jeleket vizsgálja a szerző.

A harmadik rész – *A márka és a márkanév mint nyelvészeti kutatások tárgya* (45–148. p.) – a kötet egyik leghosszabb fejezete, melyben a szerző a márkanevek névtani kategóriákba való besorolhatóságát vizsgálja, illetve a márkanevek különféle szempontok alapján történő kategorizálási lehetőségeit mutatja be. A szerző felvázolja a márkanevek terminológiájával és helyesírásával kapcsolatos problematikus kérdéseket, majd bemutatja, hogy a márkanevek tulajdonságai miben esnek egybe a tulajdonnevek jellemzőivel, illetve hogy milyen eltérések figyelhetők meg, melyek megnehezítik a kategóriába sorolást. A következő alfejezetben a szerző a márkaneveket különböző szempontok szerint kategorizálja, a bemutatott csoportosítások pedig egyfajta eszköztárat adnak új márkanevek megalkotására. Miután részletes áttekintést kapunk a szakirodalomban fellelhető kategorizálásokról, a szerző egy komplex rendszerezési lehetőséget mutat be, és különféle szempontok alapján csoportosítja a márkaneveket – a termék fajtája szerint, szófaj szerint, morfológiai, szintaktikai szempontok szerint, a keletkezés nyelve alapján, stilisztikai eszközök szerint, szemantikai és asszociációs motívitás szempontjából. A szerző a komplex rendszerezés kialakításával arra mutat rá, hogy egy-egy márkanév nem csak egy kategóriába sorolható be, és azok megalkotása során ezt a sokrétűséget érdemes figyelembe venni és kihasználni. Miután a szerző röviden vázolja a további névtani vizsgálatok lehetőségeit – köznevelés, egyediség, félrevezető márkanevek –, részletesebben kitér a márkaneveket érintő más nyelvészeti problémakörökre. A következő alfejezetek tárgyalják a márkanevek helyesírási lehetőségeit, azok fonetikai, morfológiai, szemantikai, szintaktikai, neurolingvisztikai, fordítástudományi vetületeit, valamint a márkanevek kapcsolatát a nyelvi tervezés, szaknyelv kutatás, lexikológia, lexikográfia, szociolingvisztika és a kétnyelvűség vizsgálataival. Külön kiemelem, hogy a szlovákiai magyar olvasó számára érdekes lehet a szlovák márkanevek magyarra fordításával foglalkozó rész (127–129. p.). A szerző a nyelvtudomány

nagyon sok szegmensének márkanevekkel összefüggő aspektusait tárgyalja, így ezek inkább problémafelvetésnek tekinthetők, rámutatva a jelenség komplexitására – éppen ezért fogalmaz meg a szerző minden alfejezet végén az adott területhez kapcsolódó újabb kutatási lehetőségeket és témákat.

A kötet negyedik fejezetében – *A márkák kognitív reprezentációja* (149–193. p.) – a márka kognitív apparátusban betöltött szerepét vizsgálja a szerző, egyrészt a kognitív nyelvtudomány, másrészt a pszicholingvisztika szemszögéből. A kognitív megközelítés és a márkanevek kapcsolatát felvázolva a fejezet bemutatja a jelentéskalkotást mint kognitív tevékenységet, valamint a horizontális és a vertikális kategorizálás lehetséges elméleti háttereit bemutatva jut el a komplex kognitív struktúrákig, melyek közül a fogalmi keretet (sémákat) tárgyalja részletesebben. A következő alfejezet a mentális lexikont és a márkaasszociációkat vonja be a márkanevek kutatásába a pszicholingvisztika kutatási területeiből. A szerző a kulcsfogalmak általános bevezetése után rátér az asszociációs vizsgálatok lehetőségeire a márkakutatásban, illetve az asszociációs vizsgálatok lehetséges céljait és módszereit vázolja. A márkanevek asszociációinak eddigi vizsgálatait történeti sorrendben mutatja be a kötet, az egyes kutatási módszerek előnyeit és hátrányait kiemelve.

A következő rész – *Kognitív márkareprezentáció – empirikus eredmények* (195–296. p.) – tartalmazza a szerző és kutatócsoportja által végzett kutatások eredményeinek az összefoglalóját, mely az előző fejezetek elméleti összefüggéseiből indul ki. A kutatás eredményeinek ismertetése előtt a szerző részletesen megfogalmazott hipotéziseket vázol fel, majd a kutatás módszertanát mutatja be. Az alfejezetekben ismerhetjük meg az egyes hipotézisekhez kapcsolódó konkrét elemzéseket, melyek nagyszámú adatközlő bevonásával zajlott és többféle adatgyűjtési módszer alkalmazásával végzett kutatás eredményein alapulnak. A szerző statisztikai módszereket is bevon az adatok értelmezésébe. Vizsgálja, hogy a magyar márkanevek könnyen azonosíthatóak-e, majd elemzi, hogy a márkanevek asszociációinak kapcsolatai mennyire hasonlí-

tanak a közzavak és a tulajdonnevek kapcsolatainak eloszlására. A továbbiakban arról olvashatunk, hogy a márkanevek asszociációiban mennyiben jelennek meg használatlalt kapcsolatos asszociációk, a termék objektív és szubjektív jellemzői, attitűdökkel kapcsolatos információk, illetve hogy a marketingkommunikációs tevékenység hatása mennyiben mutatható ki az asszociációkban. A szerzők vizsgálják továbbá, hogy a márkanevek mennyire illeszkednek sajátosan a mentális lexikonba – vajon a termék kategória-e a márkanév legerősebb asszociációja; elkülönülnek-e a termék és a márka asszociációi egymástól; előhívja-e a márka neve egy másik márka megnevezését, képi asszociációkat; vajon a közzavakra vagy tulajdonnevekre hasonlító márkanevek eredeti jelentése is hív elő asszociációkat; előhívhatnak a márkanevek fonetikai asszociációkat? A szerzők ezekre a kérdésekre keresik a választ a részletes kutatási anyag elemzésével, melynek módszertani felépítését is aprólékosan ismertetik. A statisztikai módszerek bevonása a kutatásba még pontosabb kép kialakítását teszi lehetővé, illetve a táblázatok, grafikonok és bőséges példaanyag használata szemléletessé és áttekinthetővé teszi az olvasó számára az eredmények értelmezését. A szerző minden esetben hangsúlyozza, hogy alapkutatásról van szó, így inkább újabb kérdések felvetése a célja, ezek pedig majd további hipotézisek felállítását teszik lehetővé, azonban néhány fontos következtetést mégis sikerül levonnia – ezek márkanevkutatásban való gyakorlati jelentőségét elemelik ki. A fejezet zárásaként – a kutatás eredményeire támaszkodva – a szerző megfogalmaz egy részletes márkanév-definíciót, majd összefoglalja a márkanév-asszociációk további kutatásainak lehetséges irányvonalait.

A kötet hatodik fejezete – *Márkakutatás és (alkalmazott) nyelvtudomány – metszéspontok, lehetőségek, perspektívák* (297–317. p.) – azt mutatja be, hogy a nyelvészeti nézőpont hogyan alkalmazható egy márkanév „életútjának” a különböző szakaszaiban. Az adott „életrész” bemutatása után felsorolja a végezhető vizsgálatokat, az ezekhez kapcsolódó diszciplínákat, illetve az együttműködés lehetséges pozitív hozadékait. A szerző részle-

tesebben leírja, hogy a nyelvtudományi eredmények hogyan alkalmazhatóak a márkanévadásban, névváltoztatásban, illetve a márkák és márkanévek menedzselésében.

Az *Összefoglalás és kitékintés* című, utolsó fejezet (319–321. p.) röviden összegzi a kötet egyes részeinek mondanivalóját, illetve ismételtel felhívja a figyelmet az alkalmazott nyelvészet és a marketing interdiszciplináris együttműködésének pozitív vetületeire.

A részletes szakirodalmi jegyzéket (323–347. p.) – mely minden téma iránt érdeklődő számára megfelelő kiindulópontként szolgálhat – a *Mellékletek* (349–358. p.) követik, melyek a főszövegből kimaradt kategorizációkat tartalmazzák, valamint megtaláljuk itt a kutatás során használt márkaasszociációs kérdőívet, illetve a márkaasszociációk besorolását.

Jelen kötet részletes nemzetközi és magyar szakirodalmi ismeretből kiindulva – azokat viszont kritikai hozzáállással értelmezve – mutatja be a márkanévek elméleti megközelítésének a lehetőségeit. A szerző és kutatótársai átgondolt és részletesen bemutatott módszertan alapján végezték vizsgálataikat, melyek eredményeit a szerző rendszerezve és azok gyakorlati jelentőségét bemutatva tárja az olvasó elé. A kötet inspiráló lehet további kutatások tervezéséhez, mivel a szerző minden következtetés mellé újabb felmerülő kutatási kérdéseket társít. A bemutatott kiadvány hiánypótló a magyar alkalmazott nyelvészet szakirodalmában, és kreatív ötleteket tartalmaz a marketing és a nyelvtudomány interdiszciplináris együttműködésére, mely mindkét tudományág esetében gyümölcsöző lehet.

Simon Boglárka